

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Arte et Educatione 16 (2021)

ISSN 2081-3325

DOI 10.24917/20813325.16.10

Jakub Fabiś

Uniwersytet Łódzki

Justyna Gomolla

Uniwersytet Jagielloński

Znaczenie aktywności artystycznej w późnej dorosłości. Analiza fenomenu aktywności artystycznej w starości z zastosowaniem badań jakościowych

Wprowadzenie

Wkraczanie w starość wiąże się z wieloma zmianami w funkcjonowaniu człowieka. Perspektywa przemijania i większa ilość czasu wolnego skłaniają seniorów do refleksji nad sensem istnienia, ale są także przyczynkiem do rozpoczęcia lub rozwinięcia swoich pasji i zainteresowań. Doświadczenie sztuki i działalność artystyczna może zaspokajać wielorakie potrzeby osób w wieku późnej dorosłości. Artystyczna aktywność jest jedną z tradycyjnych form aktywności twórczej (Stańko-Kaczmarek, 2013), w związku z czym na potrzeby niniejszego tekstu terminy te będą stosowane zamiennie. Celem niniejszej pracy jest rozpoznanie znaczeń, jakie nadają owej aktywności seniorzy oraz wskazanie, na ile perspektywa badań jakościowych może być przydatna w analizach tego typu zjawisk.

Starość i aktywne starzenie się

Starość jest naturalnym etapem życia człowieka. W ujęciu definicyjnym kategoria starości przyjmuje wieloraką formę, głównie ze względu na brak powszechnie przyjętej granicy wiekowej, po przekroczeniu której uznaje się, iż jednostka wkracza w starość. Z tego względu w literaturze przedstawiane są zróżnicowane stanowiska dotyczące periodyzacji tego etapu życia. Istniejące różnice w podejściu do starości uwarunkowane są m.in. wydłużaniem się średniej długości życia, a na skutek tego także okresu starości, zróżnicowanym tempem starzenia się jednostek oraz niejednorodnym psychologicznym, społecznym czy biologicznym obrazem starości (Kucharewicz, 2016). Według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) starość rozpoczyna się w momencie ukończenia 60 r.ż. (Adamczyk, 2017), jednak w literaturze najczęściej przyjmuje się granicę 65 lat (Krzyżowski, 2005).

Starość wiąże się z wieloma zmianami na poziomie fizjologicznym. Zaostrzają się stany chorobowe wieku średniej dorosłości, a także pojawiają się choroby charakterystyczne dla wieku podeszłego (Kucharewicz, 2016). Zachodzą także zmiany

w funkcjonowaniu poznawczym, sprawiające że coraz trudniej jest jednostce przystosować się do zmieniającego się świata (Hill, 2009). Jednocześnie starość może stać się również okresem spokoju i swobody spowodowanej większą ilością czasu wolnego, którą seniorzy wykorzystać mogą w sposób twórczy i pożyteczny (Nowicka, 2006).

Zjawisko starzenia się społeczeństwa stanowi obecnie poważne wyzwanie społeczno-gospodarcze na całym świecie. Czasy, w których żyjemy wymagają od seniorów stałego podejmowania odpowiednich działań adaptacyjnych (Szarota, 2020). Większe zdolności przystosowania się do zmieniającego się świata wykazują osoby realizujące model zdrowego i aktywnego starzenia się (Klimczuk, 2017). Aktywność można rozumieć jako podmiotową dyspozycję realizowaną w konkretnych działaniach. Aktywność w starości jest ukierunkowanym na cel działaniem wynikającym z indywidualnych i społecznych potrzeb oraz zainteresowań jednostki. Sprawia ona, że seniorzy uczą się nowych sposobów radzenia sobie w nowych sytuacjach i wykorzystywania potencjału, jaki daje rozwijający się świat (Chabior, 2011).

Jednym z rodzajów aktywności, w którą mogą angażować się osoby starsze, jest aktywność twórcza. Rozumiana jest ona jako oparte na własnych pomysłach, podejmowane chętnie i sprawiające przyjemność działanie, mające na celu stworzenie czegoś nowego (Jankowska, 2013). Działanie w obszarze różnych dziedzin sztuki jest sposobem wyrażania siebie i swojej obecności w kulturze, która jest dla seniorów równie istotna jak dla przedstawicieli młodszych generacji. Niektórzy ludzie dopiero na emeryturze mają szansę odkryć w sobie artystyczne zamiłowania, ponieważ wcześniej natłok obowiązków nie pozwalał im na wygospodarowanie czasu, który mogliby przeznaczyć na własny rozwój (Jabłońska, 2011).

Korzyściami, jakie przynosi artystyczna aktywność twórcza osobom starszym zajmuje się dział gerontologii społecznej zwany gerontologią kreatywną, który łączy w sobie wiedzę psychologiczną i gerontologiczną (Klimczuk, 2017). Udowodniono, że aktywność artystyczna seniorów pozytywnie wiąże się z ich poczuciem psychicznego i fizycznego dobrostanu. Aktywizuje procesy emocjonalne, społeczne, poznawcze i motoryczne, pomagając tym samym utrzymać elastyczność poznawczą oraz sprawność intelektualną (Jabłońska, 2011). Może pełnić funkcję terapeutyczną lub przystosowawczą. Pomaga łamać stereotypy oraz radzić sobie ze stresem i poczuciem utraty, stanowiąc nie tylko źródło radości, ale czasami także nowego sensu egzystencji (Sienkiewicz-Wilowska, 2016).

Niezwykle istotne wydaje się podkreślenie, że angażowanie się w twórcze aktywności daje seniorom pole do autokreacji. Autokreacja oznacza intencjonalne działania prowadzące do rozwoju jednostki (Pietrański, 2009). Jest niczym innym jak procesem współtworzenia siebie samego. U jej podstaw leży potrzeba twórczej ekspresji (Wróblewska, 2011), a jej skutkiem jest tzw. twórcza adaptacja rozumiana jako optymalne przystosowanie do otaczającej jednostkę rzeczywistości (Andrukowicz, 2001, za: Wąsiński, 2018). Pozwala na przeżywanie nie tylko swojej relacji ze światem, ale także samym sobą (Wąsiński, 2018).

Podstawy procedury badawczej

Problem badawczy obecnego badania stanowił fenomen aktywności artystycznej wśród osób starszych. Celem poznawczym był rozumiejący wgląd w zjawisko twórczej aktywności seniorów, obejmujący jej genezę, znaczenia, jakie osoby starsze jej nadają, doświadczaną dzięki niej satysfakcję oraz trudności, z którymi zmagają się osoby starsze w kontekście jej realizacji. Pytania badawcze, na które chcieliśmy uzyskać odpowiedź prezentowały się następująco:

- Jakie znaczenie osoby starsze nadają swojej artystycznej aktywności na przestrzeni życia?
- Jakie miejsce w życiu osób starszych pełni sztuka?
- Jakiej satysfakcji doświadczają osoby starsze poprzez swoją aktywność artystyczną?
- Jakie trudności napotykają osoby starsze w realizacji swojej artystycznej aktywności?

Osoby biorące udział w badaniu rekrutowane były metodą kuli śnieżnej. Aktywni artystycznie seniorzy, do których udało nam się dotrzeć, korzystając z zasady dostępności, umożliwiali nawiązywanie kontaktów z kolejnymi zaangażowanymi w różne rodzaje sztuki rówieśnikami, udostępniali kontakt do osób, z którymi przeprowadzone mogły zostać wywiady. Grupę narratorów tworzyło osiem zaangażowanych artystycznie osób w przedziale wiekowym 65–85 lat. Imiona osób biorących udział w procedurze badawczej zostały zmienione w celu zapewnienia poufności badania. Seniorzy zostali także poinformowani o możliwości wycofania się z badania na każdym jego etapie.

Barbara, 74 lata: Zaczęła tworzyć po przejściu na emeryturę. Maluje i szyje, zajmuje się rękodziełem. Wcześniej miała kontakt ze sztuką dzięki pracy w szkole.

Anna, 72 lata: Interesuje się malarstwem od dawna, lubi odwiedzać muzea i obcować z oryginalnymi dziełami. Sama malować zaczęła na kilka lat przed przejściem na emeryturę. Wtedy też ukończyła studia z zakresu designu.

Regina, 65 lat: Śpiewa od dzieciństwa, była finalistką programu muzycznego i nadal koncertuje.

Daniela, 67 lat: Swoją aktywność artystyczną rozwinęła na emeryturze dzięki zajęciom w domu kultury. Wcześniej tworzyła dla swoich dzieci.

Ilona, 70 lat: Swoje działania artystyczne zaczęła w ramach Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Zajmuje się rękodziełem, szydełkuje, maluje, tworzy lalki, biżuterię, nadaje drugie życie meblom.

Jerzy, 84 lata: Swoją aktywność artystyczną zaczął w młodości. Gra na pianinie, przez 63 lata śpiewał w chórze.

Mariusz, 65 lat: Pisze od lat młodzięcych. Tworzy wiersze oraz wydaje książki.

Ewelina, 65 lat: Swoją działalność artystyczną realizuje poprzez projektowanie i tworzenie wystaw. Zajmuje się także upowszechnianiem sztuki graficznej.

Zrealizowane badanie miało charakter jakościowy. Badania jakościowe charakteryzują się tym, że materiałem empirycznym poddanym analizie jest tekst, nie liczby, jak ma to miejsce w ujęciu ilościowym (Flick, 2012). W przypadku opisywanego badania wspomnianym materiałem do analizy stały się transkrypcje

przeprowadzonych z aktywnymi twórczo seniorami wywiadów. Badanie jakościowe umieszcza badacza w świecie osób, które biorą udział w badaniu. Próbuje on interpretować konkretne zjawiska i nadać im sens, korzystając z terminów, których używają badane osoby (Denzin i Lincoln, 2009, za: Flick, 2012). Obecne badanie jest osadzone w paradygmacie interpretatywnym (Burrell i Morgan, 1979, za: Sławecki, 2012). Koncentruje się wokół sposobów widzenia rzeczywistości wszystkich uczestników badania, na znaczeniach, jakie nadają oni otaczającym ich zdarzeniom, na ich wiedzy i codziennym funkcjonowaniu. Poznanie indywidualnych perspektyw pozwoliło na ich interpretację i porównanie z pozostałymi narracjami osób badanych, w wyniku czego wyłonione zostały wspólne konstrukty nadawania znaczeń działalności twórczej.

Procedura badawcza polegała na przeprowadzeniu wywiadów swobodnych ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji (Konecki, 2000) z aktywnymi artystycznie seniorami. Wywiad taki charakteryzuje się ustaloną z góry listą informacji, które badacz zamierza uzyskać od osób biorących udział w badaniu. Pytania zadawane osobom badanym mają doprowadzić do odpowiedzi na pytania związane z problemem badawczym, jednak nie muszą mieć ściśle określonej formy. Swobodna formuła wywiadu oznacza, że badacz korzysta z dowolności w formułowaniu i kolejności zadawanych pytań, dostosowując ich treść i formę do uczestników badania (Konecki, 2000). Przeprowadzony w badaniu wywiad składał się z dziewięciu pytań obejmujących swoją tematyką początki aktywności twórczej seniorów, jej cel, motywację do tworzenia oraz znaczenia nadawane aktywności artystycznej, a także jej rolę w życiu osób badanych. Zapytaliśmy również o doświadczaną satysfakcję, plany na przyszłość i trudności, które seniorzy napotykają na drodze do realizacji swoich zainteresowań. Długość trwania wywiadu zależała od złożoności wypowiedzi. Najkrótszy z nich trwał dwadzieścia minut, natomiast najdłuższy siedemdziesiąt pięć minut.

Istotnym elementem procedury badawczej, będącym jednocześnie podstawą indukcyjnej analizy danych jest kodowanie. Pozwala ono na kategoryzowanie zebranych danych zainspirowanych pytaniami badaczy. Polega na opisywaniu odpowiednimi sformułowaniami krótkich fragmentów zebranego materiału badawczego, np. pojedynczych zdań lub akapitów ilustrujących jakieś pojęcia teoretyczne lub opisowe (Gibbs, 2015). Możliwości wyboru zakresu tekstu jest jednak wiele, zazwyczaj jest to kodowanie po frazie, ale można kodować także po wierszu, a nawet po słowie (Charmaz, 2009). Fragmenty dotyczące tego samego zjawiska łączy w rezultacie wspólny kod. Kody mogą mieć formę prostych opisów, które można nazwać kodami inicjalnymi. Stanowią one podstawę do tworzenia kategorii opartych na głównych ideach wynikających z uporządkowania danych (Fabiś, 2018).

Podczas analizy zebranego materiału posłużono się procedurą „3K” zaproponowaną przez Marylin Lichtman (2014). Polega ona na serii przekształceń pozwalających na przejście od surowych danych, a więc poddanych transkrypcji wypowiedzi seniorów do syntezy wyższego rzędu (Tesch, 2013) poprzez posłużenie się kolejno: kodami, kategoriami i konceptami (pojęciami) (Lichtman, 2014). Tworzenie konceptów i kategorii przebiega w kilku etapach. Pierwszy polega na otwartym kodowaniu wszystkich wypowiedzi. Drugi na porządkowaniu kodów tematycznych (Patton,

2014). Trzeci na tworzeniu wstępnej listy kategorii opisowych z wykorzystaniem pogłębionej analizy porównawczej. Procedurę „3K” kończy wyłonienie konceptów, a więc kluczowych pojęć służących stworzeniu opisów, wniosków i interpretacji (Fabiś, 2018; za Lichtman, 2006).

Proces kodowania i kategoryzowania wieńczyć może stworzenie tzw. drzewa kodowego, czyli graficznej reprezentacji uzyskanych kategorii. Na rysunku nr 1 zaprezentowano drzewo kodowe będące skutkiem analizy danych zebranych w niniejszym badaniu.

W procedurze kodowania zebranego materiału w postaci poddanych wcześniejszej transkrypcji wywiadów, posłużono się oprogramowaniem NVivo 11 Pro. Oprogramowanie to pozwala badaczom przechowywać zebrane dane, zarządzać nimi oraz wyszukiwać i analizować nieustrukturyzowane dane w dowolnym formacie (Philips i Lu, 2018). W przypadku obecnego badania pozwoliło na kodowanie i kategoryzowanie treści zapisanych w edytowalnych plikach tekstowych. Korzystanie z NVivo znacznie ułatwia proces opracowania zebranego materiału badawczego dzięki przejrzystości, którą zapewnia oraz intuicyjności użytkowania.

Źródła artystycznych zainteresowań seniorów i wpływ sztuki na ich życie

Analiza wywiadów pozwoliła na wyciągnięcie wniosków dotyczących znaczeń, jakie zaangażowani artystycznie seniorzy nadawali swojej aktywności twórczej. Mówili między innymi o roli, jaką pełni w ich życiu sztuka oraz o jej znaczeniu w kontekście realizowania życiowych celów. Wywiady pozwoliły także na poznanie historii seniorów oraz ich planów na przyszłość. Wnioski, które wyciągnęliśmy, zostały zilustrowane egzemplifikacjami wypowiedzi osób, z którymi rozmawialiśmy.

Pomimo, że w chwili przeprowadzania wywiadów wszyscy uczestnicy badania byli aktywnie zaangażowani artystycznie, różnili się oni pod względem genezy swojego zainteresowania. Części seniorów, z którymi przeprowadzone zostały wywiady, sztuka towarzyszyła od dzieciństwa. Mówili oni o dużej wartości, jaką przypisywano sztuce w środowiskach, w których wzrastali. Wspomnienia te wiązały się zwykle z pozytywnymi emocjami i nostalgią:

Odziedziczyłam to po przodkach: po mamie, babci i prababci i tacie – Barbara, 74 l.

Moje życie ze sztuką praktycznie rozpoczęło się od dziesiątego roku życia, ponieważ ktoś tam wykrył u mnie talent śpiewania – Regina, 65 l.

Inni w podobnym tonie opowiadali o wydarzeniach, które przyczyniły się do rozwoju ich pasji już w życiu dorosłym:

Na pewno towarzyszyła mi [sztuka] jako zainteresowanie pracami największych, jak również kierunkami w sztuce i historią sztuki. W czasach, kiedy byłam bardziej zajęta zawodowo to było w czasie wakacji” – Anna, 72 l.

Nawet trudno określić, kiedy te wiersze zacząłem pisać, ale wydaje mi się, że podstawą do tego był (...) pamiętnik wujka. Po jego śmierci wziąłem ten pamiętnik i zacząłem

Rysunek 1. Drzewo kodowe

Źródło: Opracowanie własne

przepisywać na komputerze, tak pięknie napisał, więc trzeba było siedzieć i to rozszfrowywać” – Mariusz, 65 l.

Część badanych przyznawała, że sztuka towarzyszyła im już na wcześniejszych etapach życia, inni jednak zainteresowali się nią dopiero w wieku późnej dorosłości. Dalsza analiza zebranego materiału wskazuje jednak, że niezależnie od tego, kiedy zainteresowali się sztuką, pełni ona w ich życiu ważną rolę i nadają jej podobne znaczenia.

Tym, co łączyło seniorów, niezależnie od genezy ich zainteresowania, było przekonanie, że przejście na emeryturę pozwoliło im zadbać o swoje potrzeby i rozwinąć zainteresowania. Niektórzy mówili, że wcześniej cały ich czas pochłaniała aktywność zawodowa. Inni wspominali o konieczności wykonywania obowiązków związanych z prowadzeniem domu:

Nie wiedziałam, że ja potrafię malować, że ja potrafię coś stworzyć (...), bo nie było czasu. Wychowywało się dzieci – Ilona, 70 l.

W tej chwili jestem szczęśliwą, spełnioną osobą. Proszę mi wierzyć, naprawdę szczęśliwą. Mam czas i czuję, że żyję nie tylko dla wnuków, dla dzieci. Pomagam im bardzo dużo, (...) ale ja po prostu kieruję się przede wszystkim miłością przez całe życie. Miłością także do sztuki, zarówno do rzeźb, do malarstwa, do muzyki klasycznej – Daniela, 67 l.

Widoczny w przytoczonym fragmencie sprzeciw wobec sprowadzania seniorów jedynie do roli babci czy dziadka był motywem, który często pojawiał się w wypowiedziach osób biorących udział w badaniu:

To jest coś do czego dążyłam przez całe życie, żeby mieć wreszcie czas, żeby się tym zająć. (...) [seniorzy] mają prawo do własnego życia i do realizowania tych pasji, bo teraz wreszcie mają ten moment. (...) Nie chcemy być tylko usługodawcami dla młodszych pokoleń. To jest nasz czas na powrót lub rozwijanie swoich pasji – Anna, 72 l.

Opisane podejście do emerytury pozostaje w zgodzie z literaturą przedmiotu. Przechodzący na emeryturę seniorzy mogą przyjmować zgoła odmienne do niej nastawienie, przedstawiające często krańce pewnego kontinuum. Niektórzy rozumieją ją jako koniec aktywności i produktywnego okresu życia, inni traktują ją jak wyczekiwany urlop i szansę na zadbanie o własne potrzeby (Krzyżanowska, 2011). Seniorzy biorący udział w badaniu w widoczny sposób należeli do tej drugiej grupy.

Aktywni artystycznie seniorzy podzielali zdanie, że doświadczanie sztuki zarówno w aspekcie jej tworzenia, jak i odbioru pozytywnie wpływa na człowieka:

Sztuka ogromnie uszczęśliwia – Daniela, 67 l.

Życie bez sztuki? To po co żyć? Po prostu człowiek musi czerpać ze sztuki. Sztuka jest czymś, co [pozwala odczuć]człowiekowi, zupełnie inne emocje – Ewelina, 65 l.

W odniesieniu do własnych doświadczeń, szczególnie silnie seniorzy podkreślali rolę aktywności artystycznej w utrzymaniu psychicznego i fizycznego dobrostanu i dobrego samopoczucia. W swoich wypowiedziach dzielili się wiarą, że ich aktywność pozwala cieszyć się zdrowiem oraz zapewni im długie życie:

Najpierw nic nie robiłam i zaczęłam chorować, a potem mi lekarz powiedział, trzeba coś robić, myśleć głową twórczą i tak dalej (...) Jestem dzięki temu zdrowa, szczęśliwa i usatysfakcjonowana – Barbara, 74 l.

Nie mam czasu na chorowanie, chociaż mogłabym, bo zawsze coś tam strzyka, ale się stoi na nogach dla [sztuki] – Ilona, 70 l.

Posiadanie pasji jest znaczące we wszystkich etapach życia jednostki, jednak szczególną rolę odgrywa w okresie późnej dorosłości. Jest to powiązane z zachodzącymi w organizmie zmianami, takimi jak: osłabienie funkcji regulacyjnych układu nerwowego, spowolnienie szybkości przewodzenia impulsów nerwowych czy utrata masy i mięśni (Janiszewska-Rain, 2013). Jednocześnie, rozwijanie zainteresowań i podejmowanie aktywności uruchamia zdolności poznawcze mające wpływ na podtrzymanie prawidłowej kondycji psychofizycznej. Ponadto wpływają one na wzmocnienie pozytywnej samooceny, która w okresie późnej dorosłości warunkuje dobrostan jednostki (Trempeła, 2015).

Znaczenie nadawane przez seniorów aktywności twórczej w aspekcie interpersonalnym i intrapersonalnym

Osoby biorące udział w badaniu zdawały sobie sprawę z faktu, że w starości często przerzedzają się sieci społecznych kontaktów. Zaprzestanie pełnienia dotychczasowych ról i zmniejszenie społecznych aktywności w świecie zewnętrznym powoduje zmiany w obszarze kompetencji społecznych (Kilian, 2020). Redukcja kontaktów społecznych wśród osób starszych związana jest z teorią wycofania, wedle której osoby starsze wycofują się z dotychczasowych relacji i ról społecznych, w celu przygotowania się na odejście i ustąpienia miejsca młodszemu pokoleniom (Szukalski, 2005). W przypadku badanych aktywność artystyczna dawała im możliwość socjalizacji oraz poznawania nowych osób, przeciwdziałając tym samym poczuciu samotności:

Ja się cieszę, że mogę wyjść między ludzi, że się mogę pomalować, że mogę iść do kosmetyczki, bo tak jakbym była w domu, to bym chodziła od rana do wieczora w podomce, wieczorem może bym się umyła, może nie, a tak to jest takie coś, co się nakręca. To cię pobudza – Ilona, 70 l.

Jest to na pewno forma aktywizacji, jest to też możliwość spotkania innych. To jest bardzo ważne, jeżeli chodzi o nawet jeden z czynników długości życia – Anna, 72 l.

Priorytetem w relacjach międzyludzkich osób starszych staje się wzajemność i jakość relacji. Zatem dokonywanie selekcji w doborze towarzystwa pożytkuje ograniczone zasoby energii na relacje najlepiej rokujące, gwarantujące satysfakcję, umniejszając przy tym rangę wielkości osobistej sieci kontaktów (Kilian, 2020). Mimo iż liczba relacji społecznych zmniejsza się wraz z wiekiem, to stan bliskich więzi społecznych wraz z poziomem wsparcia emocjonalnego jest relatywnie stabilny w trakcie całego życia (Due, Holstein, Lund, Modvig, Avlund, 1999). Przebywanie

wśród ludzi, którzy dzielają tę samą pasję pomagało seniorom zaspokajać potrzebę przynależności do określonej społeczności:

Poznałam masę ludzi z tego środowiska, wiesz ile ja mam koleżanek? (...) Co roku już chyba teraz byliśmy ósmy rok tam [na plenerze], bo ja wszystko organizuję i potem one jadą ze mną i dziękują – Barbara, 74 l.

Wie pan co jest jeszcze ważne w tym wszystkim? Nie tylko realizacja pasji, ale nawiązujące się przyjaźnie. Opowiadamy sobie o swoich wnukach, o ich osiągnięciach czy osiągnięciach dzieci i cieszymy się. To jest takie szczęście, przynależność do społeczności – Daniela, 67 l.

Seniorzy mówili także o swojej potrzebie dzielenia się sztuką z innymi. Pozwalało im to budować relacje, dzielić się swoją pasją, sprawiać innym przyjemność oraz wzmocnić poczucie swojej użyteczności w świecie społecznym (Zalewska, 2009):

Ja lubię przynosić ludziom radość. Jeżeli człowiek mnie odbiera pozytywnie, to ja z tego powodu bardzo się cieszę. Jak ja widzę, kiedy śpiewam, że ludzie mnie bardzo słuchają (...) to schodzę ze sceny i idę w publiczność, ponieważ chcę mieć z nimi kontakt, a oni się cieszą, jakby były malutkimi dziećmi, to jest dla nich niesamowita radość – Regina, 65 l.

W dawaniu moich obrazów mam przyjemność, daje mi to jakąś energię, jest w tym trochę mnie. Więc ta moja dobra energia poprzez to moje dzieło gdzieś tam gości. (...) Moje obrazy zdobią ściany domów znajomych – Anna, 72 l.

Wśród potrzeb seniorów znajduje się chęć wykonywania społecznie użytecznych działań oraz uznanie za część społeczności, w której mogą oni odgrywać określone role (Spyrka-Chlipała, 2014). Możliwość podzielenia się wytworami swojej aktywności pozwala także na zwiększenie poczucia użyteczności, a więc przydatności w funkcjonowaniu społeczeństwa, co pozwala na lepszą adaptację do starości (Zalewska, 2009). W starości szczególnego znaczenia nabiera, będąca efektem rozwiązania jednego z kryzysów rozwojowych (Erikson, 2004) generatywność, rozumiana jako chęć objęcia troską młodszych pokoleń i wzięcia odpowiedzialności za ich dobro (Cichosz-Sadowska i in, 2019). Generatywność pozwala na lepsze przystosowanie się do zmieniającej się z wiekiem roli, jaką pełni osoba w rodzinie i społeczeństwie, a wieku późnej dorosłości zwiększa umiejętność adaptacji zmian zachodzących w otaczającej jednostkę rzeczywistości (Adams-Price i in, 2018).

Zamiłowanie do sztuki opisywane było także jako ogniwo spajające rodzinę, stanowiące przestrzeń wspólnych zainteresowań i międzypokoleniowej integracji:

Ja śpiewałam i moja córka też ładnie śpiewa, nie chcąc się chwalić, ale ładnie śpiewa. No i jak jest wigilia, to wszyscy cała rodzina śpiewa kolędy. Ja gram na pianinie, oni śpiewają – Jerzy, 84 l.

Nasza rodzina, jest bardzo twórcza, plastyczna (...) Ja mam cały dom w obrazach, bo i moja córka jest plastykiem i wnuczka teraz jest plastykiem, także wszystkich ich mam w domu galerię obrazów – Barbara, 74 l.

Seniorzy mówili o tym, jak ważne jest dla nich wsparcie, jakiego udzielają im członkowie rodziny i zrozumienie dla ich twórczej pracy:

Mój mąż się przyzwyczył, obiady gotuje, a ja twórczo pracuję – Barbara, 74 l.

Był program [muzyczny w telewizji] i mąż do mnie: Wiesz co, mogłabyś wystąpić w tym programie! Musisz tam wystąpić! – Regina, 65 l.

Uciechę i zadowolenie miałem z tego, że moja żona to akceptowała, bo nie jest łatwo iść bez żadnego wsparcia (...) i do dzisiaj jest zadowolona i ja też – Jerzy, 84 l.

Obawy związane z przemijalnością i chorobami zwiększają potrzebę akceptacji, miłości oraz podtrzymywania pozytywnych kontaktów (Spyrka-Chlipała, 2014). Istotnym aspektem dla seniorów jest uczestnictwo w życiu codziennym wspólnot rodzinnych, towarzyskich czy lokalnych (Trafiałek, 2002). Osoby w wieku senioralnym cechują się wysoką czułością i wrażliwością na wszelkie przejawy akceptacji lub jej braku (Spyrka-Chlipała, 2014). Zatem wsparcie rodzinne seniorów w ich działalności artystycznej jest nie tylko dodatkową motywacją do dalszej aktywności, ale także okazaniem wobec nich szacunku i akceptacji.

Seniorzy deklarowali, że tworzą nie tylko po to, aby dzielić się sztuką z innymi. Często tworzyli dla siebie, ich aktywność miała charakter osobisty i intymny, a efekt ich pracy dawał im poczucie samospełnienia i satysfakcji:

[Sztuka daje mi] zadowolenie, satysfakcję, dobry humor. Nie wszyscy umieją to docenić, ale ja doceniam swoją pracę bardzo – Ilona, 70 l.

Nie mam takich, wie pan, chyba ambicji, żeby w tym wieku stać się sławną. Nie wiem, czy chciałabym nawet pokazywać to w social mediach. To jest takie coś mojego, to jest taka, no nie wiem, trudno powiedzieć, moja tajemnica – Anna, 72 l.

Osiągnięcia na polu twórczej aktywności często były dla aktywnych seniorów powodem do dumy, która budowała w nich poczucie własnej wartości i chęć do dalszego rozwoju:

Cała Polska pokochała mnie, można powiedzieć, bo to prawda. No ja się nie chwale, tylko ja się cieszę. Jestem tak szczęśliwa z tym wszystkim, że tego się nie da opisać po prostu, że tak wyszło, jak wyszło, wyszło pięknie, no i potem jeszcze telewizja przyjechała! – Regina, 65 l.

Ostatnio ktoś mi powiedział, że jestem naprawdę artystką niewykształconą, ale artystką z powołania z genów, zaangażowania – Barbara, 74 l.

Sprzyjająca pozytywnemu starzeniu się (Hill, 2009) aktywność artystyczna jest szczególnego rodzaju polem dla autokreacji seniorów. Autokreację w tym kontekście rozumieć należy jako kluczową na każdym etapie życia aktywność, zorientowaną na osiągnięcie osobowej dojrzałości, która zachodzi między innymi dzięki uczeniu się, rozwojowi i odkrywaniu w sobie nowych możliwości (Wąsiński, 2018). Aktywni artystycznie seniorzy podkreślali, jak ważna jest dla nich możliwość nauce się czegoś nowego:

Człowiek obcując po prostu ze sztuką się rozwija. (...) Światopogląd nam się po prostu rozszerza. Jesteśmy w stanie, że tak powiem, nawet błysnąć w towarzystwie czy coś powiedzieć. No sztuka zawsze jest tym tematem, o którym jest bardzo wiele [do powiedzenia] – Ewelina, 65 l.

Takim ukoronowaniem może tego zainteresowania to było zrobienie po pięćdziesiątym roku życia podyplomowych studiów na Politechnice Gliwickiej – Anna, 72 l.

Jedną z wartości wynikających z aktywności artystycznej było dla seniorów to, że umożliwiała im ona produktywne zagospodarowanie czasu. Zaangażowanie się w swoją pasję pozwalało dodatkowo uniknąć nudy i poczucia monotoni wynikającej z przejścia na emeryturę i zmniejszenia się liczby obowiązków:

Ja nie mogę zrozumieć i nadziwić się, dlaczego niektórzy ludzie się nudzą, czują się samotni na tej emeryturze smutni, zagubieni... Nie rozumiem tego, przecież jest tyle możliwości, tyle dróg, tyle furtek, które sobie można otworzyć lub wyważyć – Daniela, 67 l.

Mi się wydaje, że ja bym tak osiadła, bo teraz wakacje i ja się nudzę ja sobie sama szukam pracę w domu coś tu zrobię, a tu [śpiewanie]poćwiczę (...) Aktywny senior przedłuża sobie życie – Regina, 65 l

Posiadanie pasji i umiejętność zarządzania wolnym czasem są jednymi z najważniejszych czynników wpływających na jakość życia osoby starszej (Pikula, 2015). Bezczynność kojarzona jest bowiem z byciem nieużytecznym i niedołącznym (Zalewska, 2009). Niektórzy unikają jej poprzez wydłużenie okresu pracy zawodowej, inni skupiają się na własnych pasjach i zainteresowaniach.

Egzystencjalne znaczenie nadawane aktywności twórczej przez seniorów

Doświadczenie sztuki oprócz doznań zmysłowych czy emocji, angażuje wszelkie funkcje psychiczne i intelektualne. Ważnym procesem jest myślenie refleksyjne, w wyniku którego człowiek dokonuje wartościowania przeżywanych doświadczeń (Uchnast, 2003). Może mieć to wpływ na wybory życiowe seniora oraz tworzyć własną koncepcję siebie oraz otaczającego świata. Poprzez doświadczenie i symboliczny kontakt ze światem człowiek kreuje siebie (Uchnast 2003). Dla wielu seniorów obcowanie ze sztuką i proces tworzenia wiązały się z przeżyciami duchowymi. Nawiązywali do metafizycznego aspektu kontaktu ze sztuką:

Obcowanie z oryginałem... Żaden album najlepszy sztuki nie odda tych wrażeń, prawda? (...) To daje ukojenie. No to mówię, to jest rodzaj takiej jakby medytacji. W pewnym sensie prawda jest to bycie sobą, ale też wydobywanie czegoś... To jest coś co daje mi takie poczucie spełnienia – Anna, 72 l.

Sztuka to jest jak gdyby religia dla mnie – Barbara, 74 l.

Seniorzy mówili czasami o sztuce jako o czymś, co nadaje sens ich życiu. Często podkreślali, że sztuka jest dla nich najważniejsza lub prawie najważniejsza zaraz po najbliższej rodzinie. Sens życiu może nadawać aktywność skierowana na znaczenie,

a więc zaangażowanie w coś, na przykład w realizację zainteresowań oraz hobby (Sygulska, 2016):

Jakby nie [sztuka] to ja bym już dawno nie żyła chyba, bo to mnie trzyma. (...) Dla mnie to jest teraz całe życie – Ilona, 70 l.

No nie, nie wyobrażam sobie w ogóle życia bez sztuki. (...) Ludzie, którzy z tą sztuką nie mają kontaktu, no moim zdaniem bardzo dużo tracą – Ewelina, 65 l.

Wielu aktywnych artystycznie seniorów poszukiwało sensu i celu tworzenia w chęci pozostawienia czegoś przyszłym pokoleniom. W wypowiedziach zauważyć można było dużą świadomość śmiertelności i przemijania. Ich działania artystyczne stały się domeną bycia człowieka starego w świecie, uobecnianiem siebie w nieprzewidywalnej rzeczywistości (Jabłońska, 2011). Owoc swojej twórczej pracy seniorzy opisywali jako swego rodzaju ślad, który chcieli zostawić dla przyszłych generacji:

To ja chcę po prostu, żeby moje dzieci, moje prawnuki mieli po mnie coś, żeby coś zostało i może to być i może to nawet trwać wiecznie. Proszę zobaczyć, że innych artystów już nie ma, a o nich wszyscy pamiętają – Regina, 65 l.

Myślę, że coś trzeba zostawić tym następnym pokoleniom, dzieciom, jakieś rzeczy, może kiedyś wrócą do tego, może kiedyś będą czytać i rozumieją, wtedy dopiero przeważnie się rozumie i wraca myślami do tych wspomnień, w rodzaju: co tata chciał tam powiedzieć, przekazać? Wtedy tego nie zauważyliśmy. Kiedyś może zauważą – Mariusz, 65 l.

W swoich artystycznych aktywnościach seniorzy odnajdują sposób wyrażania siebie i zaznaczenia swojej obecności. (Jabłońska, 2011). Aspiracje związane ze wcześniejszą działalnością zawodową zostają zastąpione potrzebą akceptacji otoczenia. Uwaga osób starszych koncentruje się na bilansowaniu życia oraz pozostawieniu po sobie czegoś wartościowego (Spyrka-Chlipała, 2014).

Seniorzy deklarowali dalszą chęć rozwoju. Traktując emeryturę jako czas, który mogą poświęcić swoim pasjom, wyrażali nadzieję na dalsze doskonalenie się w swojej dziedzinie i osiąganie związanych z tym sukcesów:

Na pewno [chcę] poznać nowe techniki. To jest tak, że wie pan coś się właśnie zaczyna robić, no to się okazuje, że brakuje albo jakiegoś narzędzia, albo jakiejś wiedzy i to się cały czas zgłębia, być może zrobię kiedyś jakąś niedużą wystawę swoich prac – Anna, 72 l.

Tak teraz mi się zdaje, że będę szła w taką nową technikę. (...) No z ciekawością czekam na wrzesień – Ilona, 70 l.

Postrzegane przez seniorów przeszkody w realizacji twórczej aktywności

Pomimo dużych chęci i planów dalszego rozwoju, niektórzy seniorzy wspominali o przeszkodach związanych z wiekiem i pogarszającym się stanem zdrowia stających na drodze dalszej aktywności artystycznej. Starość wiąże się ze zmianami funkcji fizjologicznych organizmu. Mogą one powodować obniżenie sprawności

fizycznej oraz mnogie patologie, czyli występowanie kilku dolegliwości jednocześnie (Krzywiński, 1993, za: Straś-Romanowska, 2000). Wśród narracji seniorów wymienione zostały problemy zdrowotne związane ze wzrokiem, pamięcią oraz różnego rodzaju dolegliwości bólowe. Mimo wskazanych trudności związanych z wiekiem, badani seniorzy starają się utrzymywać swoją aktywność artystyczną lub znaleźć inne alternatywy umożliwiające im dalszą realizację swoich pasji.

To już na starość umysł i pamięć nie ta i wzrok przede wszystkim nie ten. Na przykład lewym okiem, mam obrzęk siatkówki, widzę, oczywiście, tylko muszę zamykać lewe oko, jak maluję szczegóły. To bywa bardzo trudne i bardzo mnie to martwi – Daniela, 67 l.

Sama to przyjemność była śpiewać, nie mogłem się doczekać, kiedy próby były. Teraz niestety emeryt schorowany, ale jeszcze ta gra na pianinie chociaż zostaje – Jerzy, 84 l.

Seniorzy zwracali także uwagę na fakt, że pomimo iż liczba osób w ich grupie wiekowej stale wzrasta, polski rząd zdaje się nie dostrzegać ich potrzeb rozwoju i aktywności. Uważali, że brakuje systemowych rozwiązań, które wspierałyby osoby starsze w zgłębianiu swoich pasji. Zwracali także uwagę na kłopoty, z jakimi zmagają się branża artystyczna z powodu niedofinansowania, w tym o zamykających się instytucjach kultury:

Państwo rzeczywiście nie jest przygotowane na taką ilość seniorów – Daniela, 67 l.

Ponieważ autentycznie gdziekolwiek bym nie chciała zrobić wystawę, gdziekolwiek nawet mi tę wystawę proponują, niestety artyści muszą wszystko załatwiać we własnym zakresie. Nieraz nie ma i nawet na kartkę papieru (...) Jest to po prostu dramat. Wszystkie instytucje, które są instytucjami państwowymi, nie mają po prostu pieniędzy – Ewelina, 65 l.

Podsumowanie

Celem badania było rozpoznanie fenomenu aktywności artystycznej wśród osób starszych: jej genezy, nadawanych jej znaczeń, doświadczanej satysfakcji oraz trudności, z którymi zmagają się seniorzy. Jakościowa analiza treści wywiadów z aktywnymi twórczo seniorami pozwoliła na sformułowanie ogólnych wniosków dotyczących badanego zjawiska.

Niezależnie od tego, czy zainteresowanie sztuką towarzyszyło osobom starszym od młodych lat, czy też odkrycie nowych pasji i rozpoczęcie działalności artystycznej miało miejsce w wieku senioralnym – pełni istotną rolę w życiu badanych, często pomagając nadać sens ich egzystencji i stanowi źródło satysfakcji. Satysfakcja ta wynika z możliwości samorealizacji, ale przede wszystkim wart podkreślenia jest społeczny aspekt tworzenia zarówno w kontekście integracji z innymi zaangażowanymi artystycznie seniorami oraz rodziną, jaki i chęć dzielenia się swoją twórczością z jej odbiorcami. W przedstawionych narracjach zauważalny jest wątek międzypokoleniowy. W historiach seniorów, którzy zdecydowali się opowiedzieć o swoich doświadczeniach, sztuka jawi się jako podłoże do wzmacniania relacji rodzinnych, temat do rozmowy i dzielenia wspólnych zainteresowań. Procesowi twórczemu

w większości przypadków towarzyszy chęć pozostawienia czegoś po sobie, przekazania swojego dorobku przyszłym pokoleniom, a tym samym zapewnienia sobie symbolicznej nieśmiertelności, która wzmacnia przekonanie o odgrywaniu znaczącej i akceptowalnej roli w społeczeństwie (Fabiś i Fabiś, 2011).

Seniorzy nadają dużą wartość czasowi wolnemu na emeryturze. Osoby starsze, z którymi prowadziliśmy wywiady, mają obecnie możliwość realizacji swoich pasji i zadbania o swoje potrzeby. Stanowczo podkreślali, że jest to czas, który chcą przeznaczyć dla siebie, sprzeciwiając się sprowadzaniu ich jedynie do roli babć i dziadków.

Ostatni z wniosków wskazuje na dużą świadomość przeszkód stojących na drodze artystycznego rozwoju osób starszych. Są oni świadomi związanych z wiekiem dolegliwości, ale także systemowych niedogodności utrudniających twórczą aktywność, wobec których wyrażają swój sprzeciw. Mimo opisanych przeszkód seniorzy wykazują sporą determinację do dalszego artystycznego spełniania się i planują kolejne przedsięwzięcia.

Bibliografia

- Adamczyk, M.D. (2017). Starzenie się społeczeństwa polskiego wyzwaniem dla zrównoważonego rozwoju. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej Organizacja Zarządzanie*, 106: 107–113.
- Adams-Price, C., Nadorff, L., i in. (2018). The Creative Benefits Scale: Connecting Generativity to Life Satisfaction. *The International Journal of Aging and Human Development*, 86(3), 242–265. DOI:10.1177/0091415017699939.
- Chabior, A. (2011). *Aktywizacja i aktywność ludzi w okresie późnej dorosłości*. Kielce: Wszechnica Świętokrzyska.
- Charmaz, K. (2009). *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cichosz-Sadowska, J., Jezierski, K., Winnicka, B. (2019). *Generatywność, aktywność i subiektywny dobrostan w późnej dorosłości*. W: M. Kielar-Turska (red.), *Siła umysłu w starości*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum: 387–408.
- Due, P., Holstein, B., Lund, R., Modvig, J., Avlund, K. (1999). Social relations: Network, support and relational strain. *Social Science and Medicine*, 48(5): 661–673.
- Erikson, E. H. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i Sk-a.
- Fabiś, A. (2018). *Troski egzystencjalne w starości. Ujęcie geragogiczne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Fabiś, A., Fabiś, A. (2011). *Śmierć jako wyzwanie dla opiekunów i osób wspierających ludzi starszych*. W: Z. Szarota (red.), *Starość zależna – opieka i pomoc społeczna. Perspektywa gerontologii społecznej*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM: 141–157.
- Flick, U. (2012). *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gibbs, G. (2015). *Analizowanie danych jakościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hill, R. (2009). *Pozytywne starzenie się. Młodzi duchem w jesieni życia*. Warszawa: Wydawnictwo Laurum.

- Jabłońska, M. (2011). *Fenomen aktywności artystycznej ludzi w okresie starości*. W: M. Małec (red.), *Edukacyjne, kulturowe i społeczne konteksty starości*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe: 57–74.
- Janiszewska-Rain, J. (2013). *Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać potencjał ludzi w wieku podeszłym*. W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne: 591–622.
- Jankowska, M. (2013). Aktywność twórcza osoby starszej. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 2: 197–206.
- Kilian, M. (2020). *Funkcjonowanie osób w starszym wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Klimczuk, A. (2017). *Gerontologia kreatywna*. W: A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności*. Tom I. Katowice: Thesaurus Silesiae: 529–531.
- Konarzewski, K. (2000). *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna.
- Konecki, K. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konecki, K. (2005). Analiza danych jakościowych. Procesy i procedury. *Przegląd Socjologiczny*, 54(1–2): 267–282.
- Krzyżanowska, Ł. (2011). „Urlop” czy „zesłanie” – stosunek Polaków do emerytur. W: J. Mucha, Ł. Krzyżowski (red.), *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostki*. Kraków: Wydawnictwo AGH: 105–130.
- Krzyżowski, J. (2005). *Psychogeriatrya*. Warszawa: Wydawnictwo Medyk.
- Kucharewicz, J. (2016). Wybrane aspekty dobrostanu osób starszych aktywnych zawodowo. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie*, 95: 237–247.
- Lichtman, M. (2014). *Qualitative Research for the Social Sciences*. London: SAGE Publications. DOI:10.4135/9781544307756.
- Nowicka, A. (2006). *Wybrane problemy osób starszych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Patton, M. (2014). *Qualitative Research and Evaluation Methods. 4th Edition*. London: SAGE.
- Phillips, M., Lu, J. (2018). A quick look at NVivo. *Journal of Electronic Resources Librarianship*, 30: 104–106. DOI: 10.1080/1941126X.2018.1465535.
- Pietrasiniński, Z. (2009). *Ekspansja pięknych umysłów. Nowy renesans i ożywcza autokreacja*. Warszawa: Wydawnictwo CIS.
- Pikula, N. (2015). *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*. Kraków: Oficyna wydawnicza Impuls.
- Sienkiewicz-Wilowska, J. (2016). Twórcze, edukacyjne i rozwojowe aspekty aktywności artystycznej osób w wieku późnej dorosłości uczestniczących w terapii zajęciowej w Dziennych Domach Pomocy Społecznej. *Studia Edukacyjne*, 39: 395–411.
- Sławecki, B. (2012). *Znaczenie paradygmatów w badaniach jakościowych*. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*. Tom 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 57–88.
- Spyrka-Chlipała, R. (2014). Uwarunkowania i struktura potrzeb życiowych seniorów. *Roczniki Teologiczne*, 41(1): 238–239.

- Stańko-Kaczmarek, M. (2013). *Arteterapia i warsztaty edukacji twórczej*. DOI: 10.13140/RG.2.1.1299.7847.
- Straś-Romanowska, M. (2000). *Późna dorosłość. Wiek starzenia się*. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*. T. 2. *Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 263–292.
- Sygulska, K. (2016). Poczucie sensu życia osób starszych – refleksje z badań. *Dyskursy Młodych Andragogów*, 17: 109–122.
- Szarota, Z. (2020). Indywidualne strategie adaptacyjne osób starszych w czasach pandemii COVID-19. *EXLIBRIS Biblioteka Gerontologii Społecznej*, 2(19): 13–31.
- Szukalski, P. (2005). Poczucie samotności i osamotnienia wśród sędziwych seniorów a ich sytuacja rodzinna. *Auxilium Sociale – Wsparcie Społeczne*, 2(34): 217–238.
- Szukalski, P. (2012). *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tesch, R. (2013). *Qualitative research: Analysis types and software tools*. London: Routledge.
- Trafiątek, E. (2002). *Polska starość w dobie przemian*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Trempała, J. (2015). Dyskryminacja ze względu na wiek a funkcjonowanie i rozwój ludzi starszych. *Zeszyty Naukowe WSHE*, 40: 36–43.
- Uchnast, Z. (2003). Osoba ludzka jako przedmiot psychologii. Implikacje założeń podejścia fenomenologicznego i psychologii postaci. *Studia z Psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, 11: 11–20.
- Wąsiński, A. (2018). *Autokreacja małżonków bezdzietnych do wielowymiarowego rodzicielstwa adopcyjnego. Perspektywa pedagogiczno-antropologiczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wróblewska, M. (2011). Rozwój przez nabywanie kompetencji (w aspekcie uwarunkowań aktywności twórczej). *Chowanna*, 1: 59–69.
- Zalewska, J. (2009). *Stary człowiek w kulturze młodości. Doświadczenie starości wśród warszawskich seniorów*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, [niepublikowana praca doktorska].

Abstrakt

Artykuł przedstawia fenomen aktywności artystycznej wśród osób w okresie późnej dorosłości. Przeprowadzone badanie miało na celu poznanie znaczenia, jakie seniorzy nadają swojej twórczej aktywności. Żeby odnaleźć odpowiedzi na postawione w ramach badania pytania przeprowadzono wywiady ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji z ósemką seniorów w przedziale wiekowym 65–85 lat. Zebrane materiały poddano procedurze kodowania przy pomocy oprogramowania NVivo 11 Pro. Badania wykazały, iż działalność artystyczna seniorów pełni w ich życiu istotną rolę w kontekście intrapersonalnym, umożliwiając samorealizację i satysfakcję, oraz w aspekcie interpersonalnym, wspomagając relacje społeczne. Przejście na emeryturę stało się dla osób badanych szansą na pełniejsze realizowanie swoich artystycznych zainteresowań.

Słowa kluczowe: badania jakościowe, aktywność artystyczna seniorów